

УДК658.009.12:621(477.46)

Білик В.В., ст. викладач  
Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет»

## СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

*В статті охарактеризовані етапи становлення малого бізнесу в Україні, проаналізовані основні показателі розвитку суб'єктів малого підприємництва, предложена сравнительная характеристика тенденцій розвитку малого бізнесу в Україні в 2005 і 2010 роках, определена основная тенденция – сокращения численности малых предприятий и количества наемных работников, занятых в малом бизнесе*

**Ключевые слова:** *малый бизнес, средний бизнес, субъект малого предприятия, национальная экономика, мониторинг*

*In the article stages of small business formation in Ukraine are described. The basic indexes of small business development are analyzed. Comparative characteristic of tendencies of small business development in Ukraine since 2005 to 2010 years is offered. The main tendency of small business development in Ukraine (the reduction of the quantity of small enterprises and hired workers employed in small business) is determined.*

**Key words:** *small business, medium-sized business, small business subject, national economy, monitoring.*

**Постановка проблеми.** Трансформація світових систем господарювання на тлі глобалізації ринків та посилення конкуренції обумовлює необхідність розробки інноваційних підходів господарювання з метою зміцнення світової економіки. Одним із головних чинників формування в Україні середнього класу, становлення демократії, побудови громадянського суспільства є розвиток підприємництва, яке в умовах системної перебудови національної економіки виступає гарантом стабільності її функціонування та підвищення рівня життя населення.

**Аналіз останніх досліджень.** Протягом останніх років проблемами підприємницької діяльності займалися провідні вітчизняні вчені в різних сферах економіки: наукові праці Воротиної Л.І. [1], Ларіної Р.Р. [2], Романова Л.В. присвячені дослідженню теоретичних основ та генезису підприємництва, соціально-психологічного портрету підприємця, проблемам державного регулювання підприємницької діяльності, практики підприємництва, розвитку організаційно-правових форм підприємництва, звітності та показників фінансового стану підприємства. Донець Л.І., Романенко Н.Г., Соболев С.Н., Горфинкель В.Я., Сизоненко В.В. розглядали зміст, принципи та види підприємницької діяльності в трансформаційних умовах господарювання. Але, на наш погляд, недостатньо уваги приділено дослідженню сучасних тенденцій розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, а також встановленню взаємозалежності між змінами в чинному, зокрема податковому, законодавстві та активністю суб'єктів господарювання цього сектора економіки країни.

**Постановка завдання** – охарактеризувати стан малого та середнього бізнесу в Україні та визначити основні тенденції його розвитку впродовж 2005–2010 років.

**Виклад основного матеріалу.** Дослідження динаміки загальних темпів приросту кількості суб'єктів підприємництва країни свідчить про те, що, починаючи з 1991 року, цей сектор економіки кількісно зріс майже у 12 разів. За роки незалежності в Україні поступово відбувалося формування сектора малого та середнього бізнесу (МСБ), процес формування законодавчої бази якого пройшов декілька етапів.

Перший етап почався з прийняттям 7 лютого 1991 року Верховною Радою України Закону України «Про підприємництво» (цей закон втратив чинність у 2003 році, з набуттям чинності Господарського кодексу України) та утворенням Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємництву (травень 1991 року).

Відповідно до норм Господарського кодексу України (від 16.01.2003 №436-IV із змінами та доповненнями), мале підприємство – це юридична особа, де середньооблікова чисельність працюючих за звітний період не перевищувала 50 осіб, а обсяг валового доходу – суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом НБУ [6].

Становлення малого бізнесу в нашій країні відбувалося в складних економічних умовах, що було обумовлено падінням виробництва, інтенсивними інфляційними процесами, руйнуванням

народно-господарчого комплексу та погіршенням матеріального становища основної маси населення. Проте, незважаючи на стійку тенденцію до зростання кількості малих підприємств, абсолютні значення темпів приросту були незначними. Так, найбільші темпи приросту загальної кількості суб'єктів підприємництва припадають на 1991–1996 роки і дорівнюють в середньому 148–191 % на рік [3].

На другому етапі відзначалося бурхливе зростання чисельності підприємств малого бізнесу, але з 1995 р. таке зростання почало уповільнюватися під впливом низки негативних факторів, притаманних національній економіці. В цей період зростання кількості підприємств МСБ відбувалось одночасно зі зменшенням середньооблікової чисельності працівників та їх продуктивності: так, з 1996 по 2003 рік включно показники зростання були майже однаковими – на рік 114–117 %. Питома вага виробленої ними продукції у промисловості України постійно зростала та становила: у приватній формі власності у 1995 р. – 0 %, а в 1999 р. – 0,2 %; колективній формі власності у 1995 р. – 48,6 %, а в 1999 р. – 70,7 %; державній формі власності у 1995 р. – 51,4 %, а в 1999 р. – 28,6 % [5].

На третьому етапі розвитку МСБ у зв'язку з необхідністю адаптації національних умов до міжнародних, і, передусім, європейських норм щодо регулювання підприємницької діяльності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань регулювання підприємницької діяльності» від 18.09.2008 р. №523VI, Законом України «Про державну підтримку малого підприємництва» та Господарським кодексом України були змінені критерії віднесення підприємств до малих, середніх та великих, що стало одним із кроків по приведенню української класифікації підприємств у відповідність до рекомендацій ЄС [3]. В цей період розвиток МСБ не задовольняв потребам економіки у структурних перетвореннях: функціонувало лише 40 % від загальної кількості зареєстрованих малих підприємств, питома вага промислових малих підприємств практично не зростала. Більшість показників розвитку малих та середніх підприємств, починаючи з 2003 р. по 2008 р., покращувалися, що певною мірою свідчило про підвищення рівня безпеки підприємництва у нашій країні в той період. Зокрема, зростала кількість суб'єктів підприємницької діяльності, чисельність зайнятих працівників і частка малих та середніх підприємств у їх загальній кількості. Починаючи з 2004 року, відбуваються стрибкоподібні зміни темпів приросту суб'єктів підприємництва: з 4,7 до 8,4 % (2004–2005 рр.) та від 3 % у 2006 році до 11 % у 2007 році. На початок 2008 року загальна кількість суб'єктів підприємництва в Україні дорівнювала понад 2,6 млн. одиниць. В структурі їх загальної кількості підприємства становили 15,8 %, а фізичні особи-підприємці – 84,2 %.

На четвертому етапі розвитку МСБ, починаючи з 2008 р. (початку світової фінансової кризи), спостерігалися негативні тенденції: обсяги виробництва та реалізації продукції порівняно з 2008 р. зменшилися на 9 %; частка продукції МСБ в обсягах реалізованої продукції (наданих послуг) та частка діючих підприємств зменшилися на 7 %, зросла частка збиткових підприємств; погіршилися показники ефективності фінансово-господарської діяльності; знизився рівень інвестиційної активності; кількість найманих працівників, особливо на малих підприємствах приватної форми власності, та рівень їх заробітної плати (на 8 %); значна частина малих та середніх підприємств функціонувала в тіньовому та напівофіційному секторах ринку. В структурі підприємств найбільшу частку займали малі – 85,1 % (324 тис. одиниць); значно меншу частку – середні (14,7 % (56 тис. одиниць), великі – лише 0,2 % (770 підприємств). На початок 2008 р. в Україні зареєстровано 324 011 малих підприємств (або 70 одиниць на 10 тис. населення). Для порівняння: у Великобританії налічується близько 2630 тис. малих і середніх підприємств, в Японії – 6450 тис., в США – 19300 тис. Починаючи з 1995 р., кількість малих підприємств зростала випереджальними темпами порівняно з середніми та великими (збільшення в 3,4 разу) [5] (табл. 1).

Четвертий етап становлення та розвитку МСБ охарактеризувався принципово новою тенденцією – створення нових бізнес-одиниць сектора (на противагу встановленим тенденціям попередніх періодів, коли створення малих підприємств відбувалося в результаті поділу чи реструктуризації діючих підприємств). Так, на початку 2008 року в країні зареєстровано 16,6 тис. нових малих підприємств, 3,9 тис. середніх і лише – 6 великих [5]. Причому, якщо на першому та другому етапах створювалися переважно нові торговельні підприємства, то з другої половини 2000-х рр. відкривалися нові транспортні підприємства, підприємства у сфері операцій з нерухомістю, готельного та ресторанного бізнесу, освіти, охорони здоров'я та ін. У 2007 році обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), що припадала на сектор МСБ, становив 4,4 % від загального обсягу (106049,5 млн. грн.), при-

чому 60 % створено за рахунок торгівлі (у 2008 ця частка становила 63 %), 10 % – операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям, близько 9 % – промисловість, 7 % – будівництво (рис. 1).

Таблиця 1

### Основні показники розвитку суб'єктів малого підприємництва

Роки	Суб'єкти малого підприємництва – всього				У тому числі				
	кількість суб'єктів малого підприємництва на 10 тис.	кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	малі підприємства			фізичні особи-підприємці	
		Всього	в т.ч. найманих працівників		кількість зайнятих працівників, тис. осіб		обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.	кількість зайнятих працівників, тис. осіб	обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг), млн. грн.
					Всього	в т.ч. найманих працівників			
2006	501	5738	3631,0	479251	2339,0	2208,9	360108	3398,8	119143
2007	561	6004	3684,5	593031	2325	2223,5	440011	3679	153020
2008	609	6308	3745,1	701635	2319	2206,2	496683	3989	204952
2009	661	6451	3665,8	657644	2227,4	2106,5	461691	4223,5	195953
2010	672	6621	3721,7	646533	2267,8	2071,3	452378	4122,1	184321

Примітка: розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

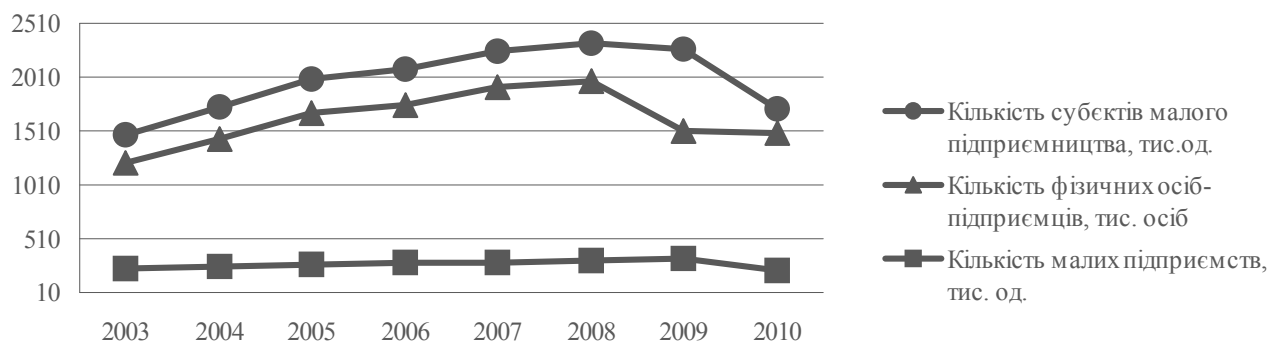


Рис. 1. Динаміка розвитку малого підприємництва в Україні

Як доводить проведений аналіз, за кількісними оцінками розвиток сектора МСБ України практично відповідає європейським показникам: кількість суб'єктів МСП на тисячу населення в 2010 р. становила 56,6 од. (у порівнянні: в Італії – 72, Португалії – 66, Великій Британії – 59, Німеччині – 43, Франції – 42). В економіці будь-якої промислово розвиненої країни малі й середні підприємства займають доволі важливе місце. В економічних системах цих країн кількість МСП і зайнятих на них працівників вказують на явне переважання малого і середнього бізнесу. Так, у Європейському Союзі (27 країн) МСБ становить 99,8 % економіки, а кількість працюючих – 67 % (табл. 2).

На четвертому етапі розвитку МСБ Державною службою статистики України був здійснений перегляд показників щодо визначення груп підприємств (раніше моніторинг розвитку МСБ здійснювався за трьома розмірними групами (малі, середні і великі підприємства), які розраховувалися на основі критеріїв обсягу валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) та кількості зайнятих, а з 2008 р. показники представлені для чотирьох розмірних груп підприємств, які визначаються тільки за

критерієм кількості зайнятих). Тому в даному дослідженні з метою порівняльності даних наведено дані по підприємствах у розрізі трьох розмірних груп, що дозволило охарактеризувати розвиток малого та середнього бізнесу в Україні впродовж 2005–2010 рр. (табл. 3).

Таблиця 2

### Порівняльна характеристика обсягів функціонування малого і середнього бізнесу у ЄС-27 за 2009 р.

Показник	Підприємства					
	мікро	малі	середні	МСБ	великі	Всього
Кількість підприємств, тис. (% від загальної кількості)	18788 (92,6 %)	1402 (7 %)	220 (0,2 %)	20 410 (99,8 %)	43 (0,02 %)	20 453 (100 %)
Кількість працівників, тис. чол. (% від загальної кількості)	38 890 (30 %)	27 062 (21 %)	21 957 (16 %)	87 909 (67 %)	42 895 (33 %)	130 804 (100 %)
Кількість працівників в розрахунку на одне підприємство	2	19	100	4	1003	6
Товарообіг з розрахунку на одне підприємство, млн. євро	0,23	3,21	20,75	0,66	230,63	1,14
Продуктивність праці в розрахунку на одного зайнятого, тис. євро	32	42	49	39	59	46

Примітка: розраховано автором за даними Audretsch D., van der Horst R., Kwaak T., Thurik R. Annual report on EU Small and Medium-Sized Enterprises / D. Audretsch // EIM, 2009. – P. 12.

Таблиця 3

### Порівняльна характеристика розвитку малого і середнього бізнесу в Україні за 2005–2010 рр.

Показник	Підприємства		
	малі	середні	великі
Обсяг реалізованої продукції: всього, млрд. грн.	106,1	1 645,3	663,0
частка в загальному обсязі, %	4,4	68,1	27,5
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	27,8	61,1	61,7
Середньорічна кількість зайнятих:			
всього, тис. осіб	1 674,2	4 269,8	3131,2
частка в загальній кількості, %	18,4	47,1	34,5
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	-8,7	-2,9	-0,2
Середньомісячна заробітна плата:			
заробітна плата, грн.	687,9	1 190,0	1 760,7
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	60,4	72,3	58,2
Рентабельність усієї діяльності (рівень, %)	-1,3	5,2	4,9
Продуктивність праці: тис. грн. / зайнятого	63,4	385,3	211,7
темпи приросту 2010 р. до 2005 р., %	40,1	65,9	62,1

Примітка: розраховано автором за даними: Діяльність підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності, 2010: стат. зб. / за ред. Жук І.М. – К., 2011. – Ч. 1. – С. 189–215; Ч. 2. – С. 35.

За період з 2006–2008 рр. намітилась тенденція щодо скорочення кількості зайнятих у сфері малого і середнього бізнесу в усіх групах підприємств. На підприємствах з кількістю найманих працівників до 9 осіб темпи приросту чисельності зайнятих становили 14,8 %. Щодо галузевого зрізу: найвищі темпи приросту відмічені на підприємствах будівництва, освіти та охорони здоров'я (відповідно 39,5,

27,7 та 24,7 % порівняно з темпами приросту 19 % у цілому). Така ситуація пояснюється економічним підйомом в країні, який відбувався до світової фінансової кризи 2008 р., коли створювалися сприятливі умови для виходу на ринок нових, у більшості випадків малих, підприємств. Динаміка обсягу реалізованої продукції суб'єктами МСБ відображена на рис. 2.

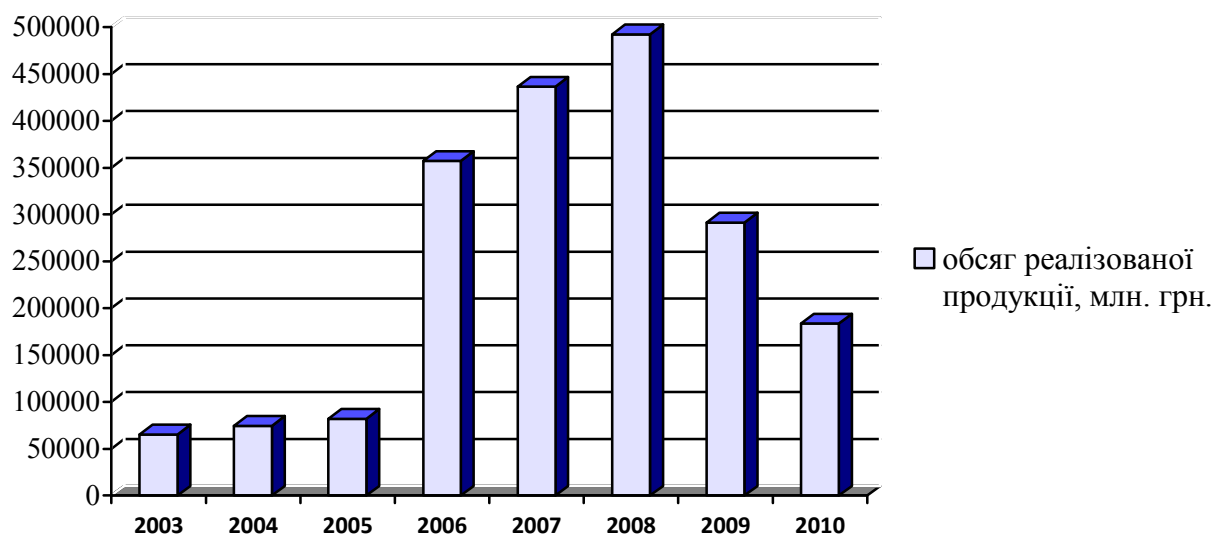


Рис. 2. Динаміка обсягу реалізованої продукції суб'єктами МСБ

Однак за більшістю якісних показників підприємства МСБ значно відстають від європейського стандарту: за якістю виробленої продукції (наданих послуг), за рівнем продуктивності праці, наявністю економічно доцільних створюваних робочих місць, соціальних гарантій та соціальної відповідальності. Так, у 2010 р. за темпами зростання продуктивності праці малі та середні підприємства значно відставали від великих – практично в два рази: готелів та ресторанів (на 50,4 %), освіти (на 42,0 %), підприємств з охорони здоров'я та надання соціальної допомоги (на 36,8 %), комунальних підприємств (на 39,5 %).

Починаючи з 2000 року, практично на всіх підприємствах МСБ спостерігається тенденція до зростання частки найманих працівників: у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (з 2000 р. по 2008 р. у 4,3 разу), будівництві (в 1,4 разу), транспорті та зв'язку (в 1,7 разу), операцій з нерухомим майном (в 1,9 разу), охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (в 1,4 разу). Зменшення обсягів працевлаштування відзначалося у торгівлі, сфері ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (на 19,3 %), стабільна ситуація спостерігалася у готелях і ресторанах (близько 50 %) та закладах освіти (близько 40 %).

**Висновки.** Для визначення місця малого та середнього бізнесу в економіці будь-якої країни доцільно використовувати кількісні показники, що найсуттєвіше впливають на стан економіки країни – частка продукції (послуг) малого бізнесу у ВВП, капіталовкладеннях, загальній чисельності зайнятих, прибутку тощо. Станом на 1.01.2010 р. більш ніж 90 % підприємств, зареєстрованих в Україні, належали до МСБ, але реальний внесок цих підприємств у ВВП становив близько 11 % [3]. За період 2005–2010 рр. доходи малих підприємств становили лише 5,5 % усіх доходів національної економіки, на відміну від країн Європи: у Данії, наприклад, підприємствами малого бізнесу щороку створюється 80 % національного продукту, в Італії – 60 %, середній внесок таких підприємств у ВВП країн – 63–67 %. Попри зростання доходів вітчизняних малих та середніх підприємств, починаючи з 2000 року, його частка у ВВП та кількість суб'єктів МСБ неухильно знижуються. Так, у 2005 р. на 1000 осіб населення України припадало 11 малих і середніх підприємств, тоді як у країнах Центральної та Східної Європи – 34 підприємства, а в 2009 р. – 7 і 37 малих і середніх підприємств відповідно.

Слід зазначити, що в 2011–2012 роках ця ситуація суттєво погіршилася, частково – в результаті набуття чинності Податкового кодексу, норми якого суттєво погіршують умови господарювання для суб'єктів малого та середнього бізнесу в Україні.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воротіна Л.І. Можливості збереження підприємств сектору малого бізнесу економіки України / Л.І. Воротіна // Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. – Вип. 19. – С. 32–38.
2. Ларіна Р.Р. Малий бізнес в Україні: роль та особливості розвитку в національній економіці: [монографія] / Р.Р. Ларіна, О.В. Азаров. – Донецьк: «Вебер» (Донецька філія), 2007. – 300 с.
3. Статистичний щорічник України за 2009 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – К.: Держкомстат України, 2010. – 680 с.
4. Центральна статистична класифікація продукції за видами економічної діяльності (Центральна статистична класифікація) [Електронний ресурс] / Наказ Держкомстату від 26.12.2006 № 630.– Режим доступу: <http://www.kapitalizator.com/natsionalni-derzhavni-statystichni-klassyfikatsiyi-klassifikatory>
5. Україна у цифрах у 2010 році / Держкомстат України; [за ред. О.Г. Осауленко]. – К.: Консультант, 2011. – 260 с.
6. Черкаська обласна державна адміністрація. Офіційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua/index.php?lng=ukr&section=8&article=6>

*Стаття надійшла до редакції 11.04.2012.*